

The Ethical Obligations of a Muslim during the Outbreak of Epidemics

Alimohammad Heidar Sarlak (Ph.D)*¹

¹ Ph.D. in Jurisprudence, Assistant Professor of Islamic Studies, Golestan University of Medical Sciences, Gorgan, Iran.

Abstract

The subject of this research is to explain the ethical behaviors that are expected of a Muslim in the event of a pandemic. The research sources are a library of religious texts, including verses, hadiths, fatwas, and opinions of jurists and religious scholars. Using a descriptive method, the religious behaviors have been discovered and inferred through the examination and review of the aforementioned sources. The author's findings indicate that the ethical obligations of a Muslim in the event of a pandemic fall under three categories: 1) Ethical obligations to God Almighty. 2) Ethical obligations of the person towards himself. 3) Ethical obligations of the person towards fellow human beings. In conclusion, it is expected of a Muslim, after becoming aware of the above three obligations, to reduce the negative effects and harmful consequences of a pandemic by adopting ethical behaviors that are in line with the cognitive findings. This will in turn increase the success rate of the government in controlling and containing the pandemic, and accelerate and facilitate the return to normal life.

Keywords: Ethical Requirements, Epidemic Disease, Islamic Ethics, Muslim Ethics

*Corresponding Author: Alimohammad Heidar Sarlak (Ph.D), E-mail: dr.heidarsarlak@goums.ac.ir, Tel: +98(17)32450107

Cite this article as: Heidar Sarlak A. [The Ethical Obligations of a Muslim during the Outbreak of Epidemics]. The First National Seminar of Islam and Health. Golestan University of Medical Sciences, Gorgan, Iran. Oct 2023. J Gorgan Univ Med Sci. 2023; Special Issue: 1-6. [Persian]

بایسته‌های اخلاقی یک مسلمان در زمان شیوع همه‌گیری‌ها

دکتر علی محمد حیدر سرلک*^۱

^۱ دکتری فقه، استادیار گروه معارف اسلامی، دانشکده پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی گلستان، گرگان، ایران.

چکیده

موضوع این تحقیق تبیین رفتارهای اخلاقی است که انتظار می‌رود یک مسلمان به هنگام شیوع بیماری‌های همه‌گیر بدانها اهتمام ورزد. منابع تحقیق، کتابخانه‌ای شامل نصوص دینی، اعم از آیات، روایات، فتاوا و آراء فقها و اندیشمندان دینی هستند که با روش توصیفی از خلال فحص و بررسی منابع مذکور، رفتارهای بایسته دینی کشف و استنباط گردیده است. یافته‌های نویسنده حاکی از آنست که بایسته‌های اخلاقی یک مسلمان در هنگام بروز بیماری‌های همه‌گیر، ذیل سه عنوان قرار می‌گیرد: (۱) بایسته‌های اخلاقی نسبت به خداوند متعال. (۲) بایسته‌های اخلاقی شخص نسبت به خویش. (۳) بایسته‌های اخلاقی نسبت به هم‌نوعان. در نتیجه؛ از یک مسلمان انتظار می‌رود پس از شناخت سه بایسته فوق با اتخاذ رفتار اخلاقی متناسب با یافته‌های شناختی، از اثرات منفی و نتایج زیانباری که شیوع بیماری‌های همه‌گیر در پی دارند بکاهد تا به تبع آن، میزان موفقیت حاکمیت در کنترل و مهار همه‌گیری نیز افزایش یافته و بازگشت به زندگی عادی تسریع و تسهیل گردد.

واژه‌های کلیدی: بایسته‌های اخلاقی، بیماری همه‌گیر، اخلاق اسلامی، اخلاق مسلمان

* نویسنده مسؤول: دکتر علی محمد حیدر سرلک، پست الکترونیکی: dr.heidarsarlak@goums.ac.ir

نشانی: گرگان، بلوار هیرکان، مجموعه آموزش عالی فلسفی، دانشکده پزشکی، گروه معارف اسلامی، تلفن ۰۱۷-۳۲۴۵۰۱۰۷

مقدمه

مواجهه با بلا یا و بیماری‌ها می‌بایست همواره در سایه علم و ایمان قدم بردارد و نباید با غفلت از ایمان، تنها علم و دانش بشری را در گذار از بلا یا و مصائب کافی بداند. همانگونه که گزارشات متعدد تاریخ تمدن بشری نیز گواه روشنی است بر نقش ممتاز ایمان در کنترل و ساماندهی امور و ایجاد امنیت روحی و روانی در جوامع مصیبت زده، مانند آنچه درباره نقش مرجعیت دینی شیعه به هنگام

اسلام در کنار دستور به توکل: «وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ» و هر کس بر خدا توکل کند، کفایت امرش را می‌کند» (طلاق/۳) از علل و اسباب طبیعی نیز غفلت نکرده و انسان را از قرار گرفتن در معرض هلاکت و قتل باز می‌دارد: «وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ؛ خود را به دست خود، به هلاکت نیفکنید!» (بقره/۱۹۵) و: «لَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ؛ و خودکشی نکنید!» (نساء/۲۹). لذا یک مسلمان به هنگام

شیوع بیماری وبا در سده ۱۴ هجری در شهر سامراء گزارش شده است (۱).

بنابراین از منظر دین، التزام به اخلاق و ایمان رابطه‌ای مستقیم با صیانت از سلامت فردی و اجتماعی داشته و از مؤثرترین عوامل مبارزه با بلاها و بیماری‌ها به شمار می‌رود: «تقوای الهی داری بیماری‌های دل‌های شمامست و سبب بینایی قلب‌ها و شفای امراض جسمانی و موجب اصلاح فساد جان‌ها و پاکیزگی از آلودگی ارواح و جلای نابینایی چشم‌ها و سبب امنیت در برابر اضطراب‌ها و روشنایی تیرگی‌های شمامست» (۲) و لذا در مقابل آثار زیانبار ناشی از تضعیف اخلاقیات به هنگام همه‌گیری‌ها مثل ترجیح منافع شخصی بر ارزش‌های انسانی و یا حاکمیت یافتن زر و زور در تخصیص امکانات رفاهی و درمانی به قشری خاص، تبیین و تقویت ارزش‌های اخلاقی در اینگونه مواقع ضروری و حتمی است. گذشته از آن، در زمان شیوع همه‌گیری‌ها، رعایت بسیاری از قوانین از سوی مسئولین و درمانگران در حوزه‌های پزشکی، فقه، حقوق و... در سایه تعهدات اخلاقی ایشان نمود و استحکام بیشتری می‌یابد و آستانه تحمل و مدارای بیماران نیز در مقابل آثار سوء جسمی و روحی ناشی از بیماری تقویت خواهد شد.

حال؛ در موضوعات مرتبط با شیوع همه‌گیری‌ها، علی‌رغم اهمیت و نقش بی‌بدیل ارزش‌های اخلاقی، فراوانی و تنوع مطالعات بیشتر در دو بعد فقهی و پزشکی بوده است و نه اخلاق و مسائل پیرامونی آن که موضوع تحقیق حاضر است. روش این تحقیق نیز مبتنی بر تحلیل و بررسی منابع کتابخانه‌ای موجود در حوزه دین است که از خلال آنها می‌توان یافته‌ها را در سه زیر شاخه ذیل گنجانده و مورد بررسی قرار داد:

بایسته‌های اخلاقی یک مسلمان نسبت به خداوند متعال.

بایسته‌های اخلاقی یک مسلمان نسبت به خود.

بایسته‌های اخلاقی یک مسلمان نسبت به سایر هم‌نوعان.

در ادامه این تحقیق، نخست مفاهیم اساسی تبیین و سپس سه زیر شاخه فوق‌الذکر به تفصیل بررسی می‌گردد.

تبیین مفاهیم

اخلاق، جمع خُلُق به معنی سجایا و صفات درونی انسان است (۳). در اصطلاح نیز هر چند معانی و کاربردهای متفاوتی برای اخلاق ذکر شده است اما معنایی که بیشتر با موضوع این تحقیق هم‌خوانی دارد عبارت است از: نظام رفتاری (code of conduct) یک گروه و یا به عبارت دیگر دستگاهی از عقاید جاری در جامعه درباره منش و رفتار افراد آن، درباره اینکه افراد آن جامعه چه رفتار و منشی باید داشته باشند (۴). همه‌گیری هم به شیوع گسترده بیماری‌های عفونی اطلاق می‌گردد که شیوع آن می‌تواند منجر به میزان بالای مرگ و میر و عوارض جانبی شده و همچنین انواع اختلالات اقتصادی،

اجتماعی و سیاسی را به بار آورد (۵). مانند آنچه تا به امروز جهان در قالب بروز همه‌گیری‌های بزرگی مانند مرگ سیاه، آنفلوآنزای اسپانیایی و سندروم نقص ایمنی اکتسابی (AIDS/HIV) و اخیراً کرونا شاهد آن بوده است.

بنابراین موضوع این پژوهش درباره نظام رفتاری است که جامعه اسلامی به عنوان گروهی متشکل از افراد معتقد به تعالیم اسلامی برای گذار از شرایط بحرانی پیش آمده، آن رفتارها را برای یک مسلمان ضروری می‌داند و واضح است که منشأ فهم و استنباط این رفتارها نیز همان دستگاه الهیاتی اسلام خواهد بود.

بایسته‌های اخلاقی یک مسلمان نسبت به خداوند متعال

با بررسی منابع دینی می‌توان به دو بایسته زیر دست یافت که یک مسلمان موظف است به هنگام شیوع بیماری‌های همه‌گیر آنها را نسبت به خداوند متعال مراعات نماید:

دعا و تضرع به درگاه الهی: دعا به معنای متمایل ساختن چیزی به سوی خود به واسطه اصوات و کلمات است (۶) و تضرع نیز به معنای اظهار ذلت و زبونی است (۷). کآن به هنگام شیوع و هجوم بیماری، انسان از روی درماندگی به آفریننده همه اسباب و علل‌ها روی می‌آورد و با تذلل از وی می‌خواهد تا برای بازیابی سلامت و نجاتش از بلاوی را یاری نماید.

بنابر نصوص دینی مانند آنچه از امام علی (ع) نقل شده: «هر بلا و کم‌شدن روزی، حتی خراش و زمین خوردن و مصیبت، به خاطر انجام گناه است. [زیرا] خداوند تعالی فرمود: هر مصیبتی به شما رسد به خاطر اعمالی است که انجام داده‌اید و بسیاری را نیز عفو می‌کند [شوری / ۳۰] و هنگامی که با خدا عهد بستید، به عهد او وفا کنید! [نحل / ۹۱]. هیچ نعمت و رونق زندگی از بین نرفت مگر به خاطر گناهی که مرتکب شدند. خداوند هرگز به بندگانش ستم نمی‌کند. [آل عمران / ۱۸۲]. اگر آن‌ها با دعا و توبه به استقبال آن‌ها [بلاها و مصیبت‌ها] می‌رفتند، [بلا و مصیبت] بر آن‌ها نازل نمی‌شد و اگر آن‌ها هنگامی که بلاها بر آن‌ها نازل شد و نعمت‌ها از دستشان رفت، بایست راست و درست به جانب خدا زاری و بی‌تابی می‌کردند و سستی و اسراف نمی‌کردند، [خدا] هر بدی و فساد را برای آن‌ها اصلاح می‌کرد و هر خوبی و مصلحتی را به آن‌ها برمی‌گرداند» (۸)، می‌توان گفت: انواع بیماری‌ها، بلاها و گرفتاری‌ها در واقع نتیجه مستقیم گناهان و رفتارهای خود انسان است و لذا تنها راه برون رفت از آنها نیز دعا و تضرع به درگاه خداوند است زیرا قدرت آمرزش گناهان و رفع آثار سوء آنها تنها در دست اوست همانگونه که در تفسیر آیاتی مانند: «وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلَىٰ أُمَمٍ مِّن قَبْلِكَ فَأَخَذْنَاهُمْ بِالْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ لَعَلَّهُمْ يَتَضَرَّعُونَ...» (انعام / ۴۲ تا ۴۴) نیز گفته شده: «ترک تضرع به درگاه الهی به هنگام نزول بلاهایی چون خشکسالی، قحطی و بیماری‌های همه‌گیر از سوی بشر و تاکید مغرورانه وی بر نیروها و

یار و یاور توسط خداوند و یا عدم اطلاع خداوند از رفتار بندگان را از ساحت پروردگار نفی می‌کند (۱۵).

سوء ظن به خداوند متعال در احادیث منقول از ائمه (ع) نیز مورد نکوهش قرار گرفته و در مجموعه‌ای از این احادیث که در کتاب وسائل الشیعه آمده، (۱۶) حسن ظن به خداوند واجب و سوء ظن به وی حرام دانسته شده است.

اساساً علاوه بر آیات و احادیث وارد شده در خصوص حسن ظن به خداوند، از منظر کلیت نظام اعتقادی یک مسلمان باید همه دستورات دینی، از جمله وجود حسن ظن به خداوند، مبتنی بر واقعیاتی در زمینه خداشناسی، انسان‌شناسی و هستی‌شناسی باشد و خداوند متعال نیز با نظر به همین واقعیات است که انسان را به سوی خیر هدایت نموده و یا از سقوط در ورطه شقاوت باز می‌دارد. حال؛ در حسن ظن نیز عقل، مستقل از ادله نقلی، به تنهایی بر این امر دلالت دارد که خداوند در همه امور و اتفاقات، حتی شیوع بیماری‌های همه‌گیر، بهترین مقدرات را برای بندگان مومن خویش رقم می‌زند زیرا واضح است چیزی که می‌تواند مانع تقدیر احسن گردد یا می‌بایست از جهل نشأت‌گیرد یا ترس یا بخل یا عجز و یا سایر صفات سلبیه که جملگی آنها در خداوند راه ندارند. پس یک عقل سلیم در مواجهه با مقدرات الهی نیز آنها را بهترین دیده و مانعی در پذیرش و تسلیم شدن بدان‌ها نمی‌بیند.

در نتیجه از منظر عقل و دین؛ یک مسلمان موظف است به هنگام نزول بلاهایی از سنخ شیوع بیماری‌های همه‌گیر صرفاً بر امکانات مادی و ظاهری خود اکتفا ننموده و به دعا و تضرع نزد پروردگار نیز رو آورد و با حسن ظن به خداوند متعال، بلائی را که در قالب درد و بیماری همه‌گیر از سوی پروردگار برایش مقدر شده بپذیرد و بر نصرت و یاری خداوند و تحقق وعده اجابتش در رفع این بلا و بیماری امیدوار باشد، همانگونه که خود خداوند در قرآن کریم فرموده: « وَقَالَ رَبُّكُمْ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ؛ پروردگارتان گفت: بخوانید مرا تا شما را پاسخ گویم. » (غافر / ۶۰).

بایسته‌های اخلاقی یک مسلمان نسبت به خود

از خلال فحوص در نصوص دینی، بایسته‌های اخلاقی یک مسلمان نسبت به خود در زمان شیوع بیماری‌های همه‌گیر را می‌توان در دو وظیفه ذیل بررسی نمود:

صبر و شکیبایی: ملا احمد نراقی در تعریف صبر می‌نویسد: «ثبات نفس و اطمینان آن، و مضطرب نگشتن آن در بلا و مصائب، و مقاومت کردن با حوادث و شداید، به نحوی که سینه او تنگ نشود و خاطر او پریشان نگردد و گشادگی و طمأنینه که پیش از حدوث آن واقعه است زوال نپذیرد پس زبان خود را از شکایت نگاهدارد و اعضای خود را از حرکات ناهنجار محافظت کند و این صبر در شداید است که ضد آن جزع است» (۱۷). بر این اساس باید صبر را

تدابیر مادی تحت تسلطش، برای فائق آمدن بر این بلاها، نه تنها در نهایت کارگشا نخواهد بود بلکه وی را بسوی عذابی دفعی و غیرقابل پیش‌بینی [نیز] سوق خواهد داد» (۹).

از نظر اسلام، علی‌رغم آنکه می‌دانیم ابتلائات معصومین (ع) از سوی خداوند متعال تنها برای ارتقاء درجات و نیل به پاداش است و نه به سبب ارتکاب گناهان از سوی ایشان (۱۰) اما تاثیر دعا و تضرع در رفع ابتلائات و از جمله بیماری‌ها چنان قطعی و مسلم است که این مساله همواره جزء لاینفکی از سیره رفتاری انبیاء و اولیاء الهی نیز بوده است مانند آنچه در قرآن کریم درباره رهایی حضرت یونس (ع) از شکم ماهی (انبیاء / ۸۷ و ۸۸) و یا پایان یافتن مصائب حضرت ایوب (ع) (صافات / ۴۱) آمده است و لذا باید گفت: غیرمعصومین که تمامی بیماری‌ها و مصائبشان بازخورد اعمال و رفتار خوششان است به طریق اولی باید در این مواقع به دعا و تضرع روی آورند.

البته در اینجا باید متذکر شویم؛ تاکید اسلام بر سببیت گناهان انسان در بروز بیماری‌ها به معنی نفی تاثیر عوامل طبیعی مانند میکروب‌ها و یا ویروس‌ها در بروز بیماری‌ها نیست بلکه از منظر اسلام تاثیرات ناشی از این عوامل نیز نتیجه نوع خلقت و آفرینشی است که خداوند متعال برای آنها در نظر گرفته است. لذا هم اسباب و عوامل بیماری‌زا و هم اسباب و عوامل درمان‌زا، جملگی خودشان و اثرشان آفریده خداوند هستند و سر نخ تمامی اثرها و مؤثرها به خدا منتهی می‌گردد (۱۱) و گناهان انسان در واقع موانع تاثیرگذاری این عوامل طبیعی را برطرف ساخته و زمینه فعلیت یافتن آنها را فراهم می‌سازد.

حسن ظن به خداوند متعال: در ادبیات دینی حسن‌ظن به معنای گمان خوب، تعبیری است برای خوش‌گمانی، خوش‌بینی، مثبت‌اندیشی و مثبت‌نگری و درباره کسی به کار می‌رود که به افراد و وقایع و حوادث نگاه مثبت دارد و معمولاً تفسیری بد و ناخوشایند از آنها ارائه نمی‌کند، در مقابل سوءظن که به معنای گمان بد است (۱۲). مقصود از حسن‌ظن به خداوند نیز همان امیدواری به تحقق وعده‌های اوست زیرا ساحت خداوند متعال از نقایصی که موجب خلف وعده می‌گردد مبرا بوده و قطعاً وعده‌هایش محقق می‌گردد (۱۳).

از منظر قرآن کریم، گمان بد نسبت به خداوند متعال بیشتر در مواقع بروز بحران‌ها و مشکلات شکل می‌گیرد زیرا در این چنین مواقعی است که افراد سست ایمان در ضمیر خود نسبت به تحقق وعده‌های الهی دچار شک و تردید شده و به تبع آن مرتکب گناه و عصیان می‌شوند (۱۴) و لذا؛ قرآن، دست کم در دو مورد (فتح / ۶ و فصلت / ۲۳) بندگان را از سوء ظن نسبت به خداوند بر حذر می‌دارد و گمان به عدم یاری مومنان توسط خداوند یا رها نمودن آنها بدون

صفتی بازدارنده دانست که به انسان در مقابل بی‌تابی و سلب اختیار به هنگام بروز بلاها مصونیت داده و از توان بالای شخص دارنده صبر در تحمل سختی‌ها و مقاومت در برابر ناملایمات حکایت می‌کند (۱۸). پس صبر هرگز به معنای تسلیم شدن در برابر سختی‌ها نبوده و مقاومت و پایداری تا رسیدن به پیروزی و موفقیت جزء جدایی ناپذیر آن است همان‌گونه که امام علی (ع) فرموده‌اند: «النَّجْحُ عَقْبِي مِنْ صَبْرٍ؛ کسی که صبر ورزد عاقبت پیروز است» (۱۹).

در اسلام، صبر از اهمیت و جایگاه والایی برخوردار است. به گفته علامه طباطبایی (۲۰): «صبر از بزرگترین ملکات و احوالی است که قرآن آن را ستوده و مکرر امر بدان نموده است، تا بجایی که قریب به هفتاد مورد شده، حتی در باره‌اش فرموده: إِنَّ ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ [این صبر از کارهای بس مهم است] (لقمان/ ۱۷) و نیز فرموده: وَمَا يُلْقَاهَا إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَمَا يُلْقَاهَا إِلَّا ذُو حَظٍّ عَظِيمٍ [این اندرز را نمی‌پذیرد مگر کسانی که صبر کنند و نمی‌پذیرد، مگر صاحب بهره‌ای عظیم] (فصلت/ ۳۵) و نیز فرموده: إِنَّمَا يُوفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ [تنها صابرانند که بدون حساب اجرشان بتمام داده می‌شود] (زمر/ ۱۰)».

در احادیث نیز برای صبر ویژگی‌های ممتازی ذکر شده مانند: نیمی از ایمان بودن (۲۱)، از پایه های ایمان بودن (۲۲) و یا رأس ایمان بودن (۲۳). در اخلاق اسلامی هم گروهی صبر را جامع بیشتر فضایل اخلاقی (۲۴) و یا حتی همه فضایل اخلاقی دانسته‌اند (۲۵).

در موضوع صبر بر بیماری، قرآن کریم، در آیه ۱۵۵ سوره بقره مومنان را به صبر در هنگام بروز مصیبتی از جمله بیماری توصیه می‌کند: «وَكُنْتُمْ لَكُمْ بَشِيرٌ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالْمَرْأَتِ وَبَشِيرٌ الصَّابِرِينَ؛ البته شما را به اندکی ترس و گرسنگی و بینوایی و بیماری و نقصان در محصول می‌آزماییم. و شکیبایان را بشارت ده». علاوه بر این، خداوند متعال در زمان شدت یافتن آزار و شکنجه مسلمانان توسط مشرکان مکه با نزول آیات ۴۱ تا ۴۴ سوره صاد ضمن اشاره به مصایب متعدد حضرت ایوب (ع) از جمله بیماریش، صبر وی را می‌ستاید و در حقیقت وی را به عنوان الگوی عملی برای شرایط مواجهه با بلاها و بیماری‌ها معرفی می‌کند. لذا یک مسلمان نیز به هنگام شیوع همه‌گیری پایسته است صبر و شکیبایی ورزد اعم از اینکه این فرد مسلمان خودش به بیماری مبتلا شده و درد و رنج ناشی از بیماری را با تمام وجود حس می‌کند و یا فردی است که هرچند بیمار نیست اما مستقیماً با بیمار یا بیمارانی در ارتباط است - مانند اعضای خانواده، کادر درمانی، سیاستگذاران، مسئولین اجرایی و... که هر روزه علی‌رغم عدم بیماری، با کمال صبر و شکیبایی در راستای برآوردن نیازهای بیمارانی تلاش می‌کنند و یا فرد سومی است که نه بیمار است و نه مستقیماً با بیمار در ارتباط است اما در مکان شیوع همه‌گیری زندگی می‌کند و در قبال وضع

قرنطینه‌ها و محدودیت‌های اجتماعی متعدد شکیبایی می‌ورزد. البته، هرچند این گروه‌های سه‌گانه همگی در قبال صبر و استقامت خویش مشمول پاداش‌هایی هستند که در آیات و احادیث به صابران وعده داده شده اما در خصوص اجر و پاداش ویژه خداوند به فرد بیمار، احادیث فراوانی وارد شده است. به موجب این روایات، اگر بیمار در دوران تن‌درستی، عمل نیکی انجام می‌دهد، از عبادات گرفته تا امور عام المنفعه و مانند آن، پاداش همه آن اعمال نیک به صرف تحمل درد و مشقت برای وی در دوران بیماری نیز نوشته می‌شود. حال اگر این فرد جزع و فزع را هم ترک نموده و صبر و شکیبایی به خرج دهد، افزون بر پاداش قبلی، اجر جداگانه‌ای هم به دلیل شکیبایی خویش می‌گیرد و اگر فراتر از ترک جزع و شکیبایی، به دعا و تضرع به درگاه الهی نیز رو می‌آورد از اجر مضاعف و جایگاه بالاتری نزد خداوند برخوردار خواهد شد (۲۶).

در خصوص پاداش ویژه گروه دوم نیز که در راستای برآوردن نیازهای بیمارانی تلاش می‌کنند هم گفته شده: «به سان روزی که از مادر متولد شده، گناهایش آمرزیده می‌شود» (۲۷).

البته در موضوع فرد بیمار، روشن است که توصیه به صبر و شکیبایی مختص بازه زمانی تحمل بیماری و طی دوره درمان است و به هیچ وجه مترادف با عدم پیگیری امور درمان و مراجعه به پزشک نیست. زیرا عقل و شرع حفاظت از جان آدمی را در جایی که منوط به مداوای بیماری و مراجعه به پزشک است حتی در آنجا که از روی اضطراب این امر مستلزم ارتکاب یک امر حرام گردد، واجب می‌داند (۲۸).

رعایت دستورالعمل‌های بهداشتی: از بدیهی‌ترین دستورات پزشکی در هنگام شیوع بیماری‌های عفونی و همه‌گیر توصیه به رعایت بیشتر بهداشت فردی و اجتماعی نسبت به شرایط عادی است. بهداشت، در اصطلاح علمی، مجموعه قابلیت‌های فیزیکی، احساسی، روانی و اجتماعی است که انسان را با محیط زندگی خود هماهنگ می‌سازد (۲۹) و معمولاً در نصوص دینی در قالب واژگان هم‌خانواده و مشتق از طاب، طهر، نظف و مانند آنها در مقابل واژگانی چون رجس، نجس، خبث، قدر و مانند آن مورد اشاره قرار گرفته است.

در اسلام، قرآن کریم، به عنوان مهمترین منبع دینی در چهار حوزه بهداشت تغذیه، بهداشت جسم، بهداشت مسائل جنسی و بهداشت روح و روان به ارائه دستورات مبادرت ورزیده است (۳۰). شرح و تفسیر دستورات مذکور، در منابع فقهی و روایی بیشماری از همه فرق و مذاهب اسلامی، تحت عناوینی چون مطهرات، نجاسات، اغسال، احکام اموات، اطعمه و اشربه، نکاح و... به تفصیل آمده و به دلیل همین فراوانی آثار و منابع، باید بدون هیچ تردیدی اسلام را در حوزه بهداشت و سلامت سرآمد همه ادیان دانسته و آن را دین بهداشت و سلامت نامید. با این حال؛ هرچند بلحاظ حکم فقهی،

آسیب دیده‌اند مانند اعضای خانواده بدانند و به هر نحو ممکن اعم از مالی، جسمی، فکری، روحی و روانی مورد حمایت قرار دهد همان‌گونه که در حدیثی از پیامبر (ص) نیز آمده: «خلق، نانخور خدایند؛ از این رو، محبوب‌ترین خلق در نزد خدا کسی است که به نانخوران خدا سودی برساند و خانواده‌ای را شادمان کند» (۳۷).

البته باید متذکر شد؛ نظر به احادیثی مانند: «مَنْ سَمِعَ رَجُلًا يَتَّادِي يَا لَلْمُسْلِمِينَ فَلَمْ يُجِبْهُ فَلَيْسَ بِمُسْلِمٍ» (۳۸) تبعیت از الگوی غیرالزام آور احسان، به هنگام بروز بحران‌هایی مانند همه‌گیری، تنها مختص به شرایط غیر حاد و اضطراری است اما در آنجا که به سبب شدت بحران و آسیب، کنترل اوضاع از دست همه‌گان خارج شده و اصطلاحاً عنوان فقهی مضطر و یا مضطربین بر آسیب دیدگان صدق نماید، بر هر مسلمانی کمک و حمایت از مضطر تا رفع شرایط اضطراری واجب خواهد شد (۳۹).

همراهی با نهادهای حاکمیتی در راستای ایجاد ثبات و آرامش: معمولاً به هنگام بروز همه‌گیری، شاهد شکل‌گیری اخبار ضد و نقیض مرتبط با آن نیز هستیم. این اخبار نخست توسط سازندگان با اغراض و مقاصد مختلفی منتشر و سپس از سوی عموم مردم آگاهانه یا ناآگاهانه دامن زده می‌شوند که در بسیاری از موارد ثبات و آرامش جامعه را به شدت متشنج کرده و هزینه‌های فراوانی را نیز بر جامعه بحران زده تحمیل می‌کنند. از همین رو، قرآن کریم در آیه ۸۳ سوره نساء به شدت از این شیوه بر حذر می‌دارد و مسلمانان را موظف می‌سازد در چنین مواردی با تبعیت از اولیای امر و تصمیم‌گیران، موجب ثبات و آرامش جامعه گردند تا به تبع آن مسوولین امر بتوانند در مدیریت و کنترل بحران فراخ‌بال بیشتری یابند.

نتیجه‌گیری

بدون شک در زیست فردی و اجتماعی یک انسان مومن، دین موثرترین عامل و کنشگری است که به رفتارهای وی سمت و سو می‌دهد و به تبع آن، آگاهی یافتن از وظایف و تکالیف دینی را نیز برای وی حتمی و لازم می‌سازد. حال؛ از جمله همین آگاهی‌ها، شناخت وظایف و بایسته‌های اخلاقی یک مسلمان در زمان شیوع همه‌گیری‌هاست که با مراجعه به نصوص دینی اعم از آیات قرآنی و روایات معصومین (ع) و از خلال فحوص و بررسی آنها، کشف و استنباط می‌گردد. بررسی‌هایی که نتایج استنباطی حاصله از آن را می‌توان در در سه وظیفه کلی ذیل گنجانند:

- ۱) بایسته‌های اخلاقی یک مسلمان نسبت به خداوند متعال.
- ۲) بایسته‌های اخلاقی یک مسلمان نسبت به خویشان.
- ۳) بایسته‌های اخلاقی یک مسلمان نسبت به هم‌نوعان.

رعایت بهداشت فردی و اجتماعی و محیطی، جدای از آثار و عوارض آن، مستحب مؤکد و از ارزش‌های پسندیده اسلامی دانسته شده (۳۱) اما در شرایط شیوع بیماری و همه‌گیری‌های عفونی، یک مسلمان نسبت به سلامت خود و دیگران مسؤول بوده و از نظر شرعی موظف است دستورالعمل‌های بهداشتی صادره از نهادهای تصمیم‌گیر را رعایت نماید (۳۲) و از همین رو اگر به سبب سهل‌انگاری و عدم مراعات دستورات بهداشتی نهادهای مذکور، موجب بیماری خود و یا دیگران گردد از نظر شرعی معذور نیست و اگر هم، موجب ابتلای کسانی شود که از وضعیت وی اطلاعی ندارند، ضامن ضررهای وارده به آنها نیز خواهد بود تا جایی که اگر به همین سبب شخصی بر اثر ابتلا به بیماری فوت کند باید دیه وی را هم پرداخت نماید (۳۳).

بایسته‌های اخلاقی یک مسلمان نسبت به هم‌نوعان

بایسته‌های اخلاقی یک مسلمان نسبت به هم‌نوعان نیز در دو وظیفه ذیل گنجانده می‌گردد:

احسان و نیکی به هم‌نوعان: پیامدهای سوء اقتصادی، سیاسی و اجتماعی جزء لاینفک همه‌گیری‌هاست. برای مثال در همه‌گیری کووید-۱۹، شاهد ایجاد یک وضعیت اضطراری در سراسر جهان بودیم که به دنبال خود تأثیرات ویرانگری بر شاخص‌های سلامت روان، اقتصاد و روابط اجتماعی برجای گذاشت و این بیماری فراتر از یک تهدید بهداشتی به تهدیدی اجتماعی-اقتصادی نیز تبدیل شد (۳۴) و بدیهی است در هنگام وجود چنین تهدیداتی است که احسان و نیکی به هم‌نوعان به مثابه یک اصل برآمده از فطرت بشری مطرح می‌گردد.

احسان، الگوی رفتاری غیر الزام‌آوری است که بر خیر رسانی و نیکی به دیگران بنا شده و از اصول و ارزش‌های مورد تأکید اسلام است (۳۵). بنابر آنچه برخی منابع (۳۶) در تفسیر آیه «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ» (النحل / ۹۰) آورده‌اند باید گفت: در واقع از منظر اسلام به هنگام بروز بحران‌هایی چون جنگ، قحطی، همه‌گیری و مانند آن، عدل، یا همان الگوی رفتاری الزام‌آور که برای بقاء جامعه ضرورت دارد، به تنهایی کارساز نبوده و جامعه برای برون رفت از شرایط بحرانی پیش آمده نیازمند رفتارهایی از جنس فداکاری، ایثار، گذشت، مهربانی و... است که همگی تحت اصل احسان و دستگیری تحقق می‌یابند چراکه روشن است در چنین شرایطی نمی‌توان منتظر ماند تا سازمان و نهادهای دولتی به یکباره بر همه مشکلات فایق شوند و یا مالیات‌ها و بودجه‌های دولتی، در کوتاه مدت، فقر و آسیب‌های اجتماعی ناشی از آن را درمان نماید و لذا در این حال بایسته است که یک مسلمان، افرادی را که از همه‌گیری بنحوی

References

1. Shubairi Zanjani A. [Al-Kalam Yajar Al-Akalam] .Vol 1. 5rd. Qom: Haqbin. 2017; p: 54. [Persian]
2. Al-Raḍī Sh. [Nahj al-balāgha]. Qom: Madrese emamali. 2007; pp: 486, 487. [Arabic]
3. Ibn Fāris A. [Mu'jam maqāyīs al-lughah]. Vol 2. Qom: Islamic Publications Office. 1983; p: 214. [Arabic]
4. Mesbah yazdi M. [Moral Philosophy]. Qom: Imam Khomeini Education and Research Institute. 2015; p: 23. [Persian]
5. Yazdi Feyzabadi V, Amiri R, Seyedi M. [Preventive Policies to Control Covid-19 Disease Epidemic: A Rapid Review Study of East and Southeast Asian Countries]. Iranian Journal of Epidemiology. 2021; 16 (1). 70- 79. [Article in Persian]
6. Ibn Fāris A. [Mu'jam maqāyīs al-lughah]. Vol 2. Qom: Islamic Publications Office. 1983; p: 279. [Arabic]
7. Ibn Fāris A. [Mu'jam maqāyīs al-lughah]. Vol 3. Qom: Islamic Publications Office. 1983; p: 396. [Arabic]
8. Al-huwayzi A. [Tafsīr nūr al-thaqalayn]. Vol 4. Qom: Esmailian. 1994; p: 582. [Arabic]
9. Allamah Tabatabai M. [Tafsir Al-Mizan]. Translated by Mousavi Hamedani M. Vol 7. Qom: Islamic Publications Office. 1995; pp: 126- 129. [Persian]
10. Kulayni M. [Al-Kāfī]. Edited by Ghaffari A, Akhondi M. Vol 2. Tehran: Dar Al-Ketab Eslami. 1987; p: 450. [Arabic]
11. Allamah Tabatabai M. [Tafsir Al-Mizan]. Translated by Mousavi Hamedani M. Vol 19. Qom: Islamic Publications Office. 1995; p: 234. [Persian]
12. Sobhani Nia MT. [The Quran Is a Book of Ethical]. Qom: Dar Al-hadith. 2014; p: 229. [Persian]
13. Al-qurtubī A. [Almoftem lemaa 'ushkal min talkhis kitab Muslim]. Edited by Mistu M. Vol 7. Beirut & Dameshq: Dar-ibn kathir & Dar al-kalem. 1996; p: 5. [Arabic]
14. Makarem Shirazi N. [Morality in the Qur'an]. Vol 3. Qom: Imam Ali School. 1998; pp: 328, 335. [Persian]
15. Sobhani Nia MT. [The Quran Is a Book of Ethical]. Qom: Dar Al-hadith. 2014; p: 233. [Persian]
16. Al-Hurr Al-'Amili M. [Wasā'il al-shī'a]. Vol 15. Qom: Al al-Bayt. 1993; pp: 229 – 232. [Arabic]
17. Naraqī A. [Mi'raj al-sa'ada]. Qom: Hejrat. 2002; p: 814. [Persian]
18. Sobhani Nia MT. [The Quran Is a Book of Ethical]. Qom: Dar Al-hadith. 2014; pp: 88, 89. [Persian]
19. Al-'Allama Al-Majlisi MB. [Biḥār al-'anwār].Vol 78. Beirut: Al Wafaa Foundation. 1982; p: 45. [Arabic]
20. Allamah Tabatabai M. [Tafsir Al-Mizan]. Translated by Mousavi Hamedani M. Vol 1. Qom: Islamic Publications Office. 1995; p: 518. [Persian]
21. Al-'Allama Al-Majlisi MB. [Biḥār al-'anwār].Vol 60. Beirut: Al Wafaa Foundation. 1982; p: 26. [Arabic]
22. Kulayni M. [Al-Kāfī]. Edited by Ghaffari A, Akhondi M. Vol 2. Tehran: Dar Al-Ketab Eslami. 1987; p: 50. [Arabic]
23. Kulayni M. [Al-Kāfī]. Edited by Ghaffari A, Akhondi M. Vol 2. Tehran: Dar Al-Ketab Eslami. 1987; p: 87. [Arabic]
24. Naraqī A. [Mi'raj al-sa'ada]. Qom: Hejrat. 2002; p: 814. [Persian]
25. Ibn Ashur M. [Tafsir al-Tahrir wa'l-Tanwir]. Vol 3. Beirut: Al-tarikh Al-arabi Foundation. 1999; p: 317. [Arabic]
26. Reyshahri M. [The wisdom of Hazrat Abd al-Azim al-Hasani]. Qom: Dar Al-hadith. 2012; pp: 283- 286. [Persian]
27. Al-Shaykh al-Saduq M. [Man lā yahḍuruh al-faqīh]. Edited by Ghaffari A. Vol 4. Qom: Islamic Publications Office. 1992; p: 16. [Arabic]
28. Qaeni al-najafi M. [Al-mabsut masael al-tebbi]. Vol 2. Qom: Feqhi center a'eme al-at'har. 2008; pp: 11- 15. [Arabic]
29. Center for Quranic Sciences and Culture. [Encyclopedia of the Quran]. Vol 6. Qom: Bustaneketab. 2003; p: 350. [Arabic]
30. Rezaei Esfahani M. [The Quranic questions of youth]. Qom: Researches of tafsir and qur'anic sciences. No date; p: 180. [Persian]
31. Ka'abi A. [Negligence in the spread of disease is forbidden in Sharia]. Website: <https://khl.ink/f/45139>. 2020/ 03/09. [Persian]
32. Khamenei A. [Speeches]. Link: <https://khl.ink/f/45076>. 2020 / 03/03. [Persian]
33. Sistani A. [Questions]. Link: <https://www.sistani.org/persian/archive/26399/>. 2020/ 03/ 22. [Persian]
34. Kolivand H, Kazemi H. [The Effects of COVID-19 on Mental Health, Socio-Economic Issues, and Social Interactions in Tehran: A Pilot Study]. Shefaye Khatam. 2021; 9 (2). 100- 110. [Article in Persian]
35. Fadl Allah M. [Min waḥy al-Qur'ān]. Vol 13. Beirut: Dar al-Milak. 1998; p: 282. [Arabic]
36. Makarem Shirazi N. [Tafsīr-i nimūna]. Vol 11. Tehran: Dar Al-Ketab Eslami. 1992; pp: 366- 368. [Persian]
37. Kulayni M. [Al-Kāfī]. Edited by Ghaffari A, Akhondi M. Vol 2. Tehran: Dar Al-Ketab Eslami. 1987; p: 164. [Arabic]
38. Al-Shaykh Tusi M. [Tahdhīb al-aḥkām]. Edited by Khersan H. Vol 6. Tehran: Dar Al-Ketab Eslami. 1986; p: 175. [Arabic].
39. Qaeni al-najafi M. [medical jurisprudence lessons]. Link: <https://mfeb.ir/home/?p=17882>. 2020/ 05/ 10. [Persian]